

نگاهی به سازهای موسیقی استان کرمان

سید فواد توحیدی

مقدمه | کرمان سرزمینی است پهناور و نغمه‌خیز. تنوع موسیقی و به طور کلی فرهنگ شفاهی این ناحیه هر پژوهشگر را به حیرت وا می‌دارد. استاد محمدرضا درویشی ابر پژوهشگر موسیقی نواحی ایران در مقدمه کتاب نگاهی به موسیقی نواحی کرمان، این استان را یکی از خاستگاه‌های مهم فرهنگی و موسیقی ایران و جهان می‌داند. او در همین مقدمه می‌گوید: یکی از جالب‌ترین نکاتی که صرف‌نظر از بکر بودن نغمات و تنوع اقوام در این استان عجیب وجود دارد، سازهاست. در این ناحیه نه تنها از همه گروه‌های متعارف خود صدا، پوست صدا، زه صدا و هوا صدا نمونه‌های متنوع و بدیعی وجود دارد، بلکه شاهد نمونه‌هایی از همه گروه‌های یاد شده هستیم که نه تنها در کل ایران که در سطح جهان بی‌همتایند.

در این نوشتار سعی شده انواع سازها و مختصری از ویژگی‌های آنها بیان شود.

از نظر سازشناسی می‌توان سازها را به انواع زیر تقسیم کرد:

۱- سازهای کوبه‌ای که خود به دو دسته خود صدا (بدون پوست) و پوست صدا تقسیم می‌شوند.

۲- سازهای زهی که خود به دو دسته زهی زخم‌های و زهی کمانی تقسیم می‌شوند.

۳- سازهای دمیدنی که به دو دسته بدون زبانه و زبانه‌دار تقسیم می‌شوند.

۱- سازهای کوبه‌ای استان کرمان

الف) سازهای کوبه‌ای خود صدا (بدون پوست) شامل:

کوزک، کرب، سنج، سنجک، چوسر، چلیک، خلخال، کمر بند ر، استکان

کوزک: سازی است سفالی که بیشتر در نواحی شرقی کرمان نواخته می‌شود. این ساز در دو نوع کوچک و بزرگ کاربرد دارد. نوع کوچک آن شبیه کوزه‌های گاو گرد است و نوازنده با کمک انگشتان شست و اشاره یک دست آن را گرفته و با سه انگشت دیگر همان دست به اضافه چهار انگشت اشاره تا کوچک دست آزاد و قسمت انتهایی آن دست (نزدیک مُچ) به ساز ضربه می‌زد. گاهی نوازندگان دو حلقه فلزی بر انگشتان ماقبل اشاره دو دست می‌کنند تا صدای نافذتر و زیرتری ایجاد کند. کوزک‌های بزرگتر روی زمین قرار می‌گیرند و یک دست با کوبه‌ای شبیه به دمپایی ابری بر دهانه آنها می‌کوبد و با دست دیگر بر بدنه آن ضربه وارد می‌شود. نوازندگان برای اینکه فرکانس سازشان با سازهای همراه (سرود و تنبورک) مانوستر باشد گاهی درون کوزک آب میریزند تا حدی که زیر و بمی ساز با کوک سازها همخوانی داشته باشد.

کَرب: دو کوبه معمولاً از جنس چوب درخت کاج که در مراسم عزاداری‌های روستای کَهن (kahn) کوهبنان مورد استفاده قرار می‌گیرد. این سازها در مراسمی به نام سنگ زنی به کار می‌روند و در سر ضرب نوحه‌ها به یکدیگر کوبیده می‌شوند. نوازندگان این سازها با رقص پایی مشخص و البته پیچیده حرکت می‌کنند.

سنج: سنج‌های استان در انواع مختلفی بکار می‌روند. جنس بعضی‌ها از آلیاژهای برنجی

یا جام هستند مانند سنج‌های ساخت کرمان که در عزاداری‌های کرمان و اطراف مانند اختیارآباد و جوپار استفاده می‌شوند و نمونه‌هایی کوچکتر که مانند سنج‌های مناطق جنوبی کشور از جنس آهن می‌باشند این سنج‌ها در مراسم سنج و دمام ارزوئیه، خَبر و منوجان بکار می‌روند. سایر سنج‌های مورد استفاده ایرانی نیستند.

سنجک یا همان سنج انگشتی: این سازها هم مانند سنج به صورت جفتی به هم برخورد می‌کند و سنجک‌ها مانند دو دایره کوچک هستند که قسمت میانی آنها برآمده است و از سوراخی که در مرکز دایره وجود دارد بندهایی عبور داده و گره می‌خورد تا در انگشت فرو رود. معمولاً یکی از سنجک‌ها در انگشت شست و دیگری در انگشت اشاره فرو می‌رود. از این سازها در مراسم‌های شادیانه و پایکوبی‌ها استفاده می‌شود. اکثر نوازندگان این ساز کولی (لولی) هستند.

چوسِر: چوبی به ارتفاع حدود دو متر که با قفل زنگوله تسبیح، خرمره، خرده فلز، دعا نوشته و پارچه‌های رنگی تزئین شده است. این ساز در بعضی منسجبات ایل قرایی (قره‌ای) و به وسیله فردی بنام مُلا به صدا در می‌آید. از نظر این شخص کوبیدن این ساز در ریتم‌های نامشخص و گاهی منظم باعث دور کردن شیاطین و ارواح خبیث می‌گردد.

چلیک: این ساز نوعی حلبی است که با بندی به شانه نوازنده متصل می‌شود و با کوبه‌ای چوبی در اعلان‌ها نواخته می‌شود. این ساز در روستاهای رفسنجان و برای بیدار کردن مردم در شهرهای ماه رمضان استفاده می‌شده است.

خلخال: این ساز در دو صورت حلقه کامل و گاهی ناقص ساخته می‌شود. خلخال‌هایی که به مُچ پا بسته می‌شوند از زنگوله‌های کوچکی ساخته شده‌اند که با حرکت پا به صدا در می‌آیند و نمونه‌هایی که به مُچ دست متصل می‌شوند استوان‌های شکل هستند که داخل آن با پودر فلز یا ماسه پر شده است و از اتصال آنها با بدنه استوان‌های خلخال صدا تولید می‌شود. این ساز بیشتر در رقص‌ها و پایکوبی‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرد. کولیان کرمان بیشتر از سایرین از این ساز استفاده می‌کنند.

کمر بند زنگوله‌دار: نوازندگان شاخص هر منطقه و خصوصاً نواحی جنوبی استان کرمان معمولاً کمربندی چرمی را که زنگوله‌های بسیاری بر آن آویزان شده را بر دور کمر می‌بندند و با تکان دادن کمر آن را به صدا در می‌آورند. تمام کمربندهای قدیمی چرمی بودند ولی امروزه حتی فانوسقه‌های نظامی را زنگوله می‌بندند و استفاده می‌کنند.

استکان: در رقص‌های محلی از رقص استکان هم استفاده می‌شود و در حالت‌های گوناگون از برخورد دو استکان و یا استکان به نعلبکی در سر ضرب‌ها بهره می‌برند. این رقص در نواحی مختلف استان رایج است.

ب: سازهای کوبه‌ای پوست صدا شامل:

جوغ، چوغُرو، جاریگ، دُرک، دایره و دَپ، تاس، دهل و جَرّه، دمام، نقاره، تمبک محلی، تمپو.

جوغ: این ساز دارای بدنه‌ای سنگی است که روی دهنه آن را با پوست بز پوشانده‌اند این ساز تا چند دهه پیش سازبانان کرمان رواج داشت. این ساز را با طناب به روی شتر راهنما (شتر سرآهنگ) می‌بستند و در طوفان‌های شن روی آن می‌کوبیدند تا بقیه شترداران با شنیدن صدای آن از قافله عقب نمانند. در بعضی از روستاها هم شتر سوار با نواختن جوغ مردم را برای روزه گرفتن در سحرهای ماه رمضان بیدار می‌کرده است. به گفته استاد درویشی این ساز از معدود سازهای سنگی دارای پوست در جهان است. علت سنگی بودن بدنه ساز این است که در طوفان‌ها از روی شتر کنده نشود.

چوغُرو: این ساز شاید تنها ساز چهارگوش دو طرف پوست در جهان باشد. این ساز در روستای بیدخون مَرَعک بم استفاده می‌شود. پوست ساز از جنس پوست بز می‌باشد و زنگوله در دو طرف کمانه ساز تعبیه می‌شود و تعدادی حلقه فلزی هم در چهار چوبی آن آویزان است. نوازنده با تکنیک خاص به دو طرف پوستی ساز ضربه وارد می‌کند.

جاریگ: به معنای مکان ریگ و خرده سنگ است. این ساز هم جزو سازهای منحصر به فرد استان است که در هر دو گروه خود صدا و پوست صدا جای می‌گیرد. جاریگ‌هایی که کلاً فلزی هستند در گروه خود صدا و جاریگ‌هایی که بدنه چوبی دارند و دو طرف آن با پوست گوسفند پوشیده می‌شود در گروه پوست صداها قرار می‌گیرند. داخل بدنه هر دو ساز ریگ‌هایی ریخته می‌شود که با بالا و پایین کردن ساز به جداره و پوست‌ها برخورد می‌کنند. بعضی از جاریگ‌های چوبی با دو لایه پوست پوشیده می‌شوند.

دُرک: این ساز در بین بعضی از کولیان کرمان رایج است. این ساز سازی بین سازهای دایره و دهل است و با هر دو گروه خویشاوند است. دُرک شبیه دو دایره است که روی هم

چسبیده‌اند و سازی شبیه به دهل را تشکیل داده‌اند. این ساز با تسمه‌ای چرمی به گردن نوازنده وصل می‌شود و با انگشتان دست نواخته می‌شود. هم روی پوست بالا و هم پوست پایین. گاهی هر دو دست روی پوست بالا نوازندگی می‌کند و گاهی هر دو دست روی پوست پایین و گاهی به صورت ضربدری روی هر دو پوست. معمولاً زنگوله‌ای به وسیله نخ‌ی کف‌ی به کمانه ساز متصل است و در بعضی مواقع نوازنده زنگونه را روی پوست بالا می‌گذارد تا با تکان خوردن پوست مرتعش شود و صدای زنگداری ایجاد نماید. ساز دُرک به جز استان کرمان در هیچ جای کشور نظیر ندارد.

دایره و دپ: دایره و دپ در ابعاد و اندازه‌های گوناگون و تکنیک‌های نوازندگی متنوع در بیشتر نواحی استان اجرا می‌شود. دایره‌های ده ضلعی نهر کرمان، دایره رودهای روستای ده نهو و دایره‌های سیم کشی زرنند از شاخص‌ترین دایره‌های استان محسوب می‌شوند. استفاده از دپ و دایره در استان قدمتی دیرینه دارد. در نقوش دوره صفوی در معماری و ظروف کرمان نوازندگان دایره و دایره زنگی حضور پررنگی دارند که نشان از کاربرد وسیع این ساز در آن دوره دارد. بیشتر نوازندگان دایره و دپ در کرمان را زرتشتیان و دراویش نعمت الهی تشکیل می‌دهند. البته خانم‌ها نیز در مراسم‌های شادیانه از این ساز استفاده می‌کرده‌اند.

زرتشتیان کرمان در مراسم گوناگون از جمله جشن‌های تیرگان، مهرگان، تندرستون، و سده از ساز دایره بهره می‌برده‌اند. دراویش کرمان دپ را به صورت یک دست آزاد می‌نواختند و یک دست کمانه را می‌گرفته و با دست دیگر به نواحی مختلف پوست و حتی بدنه چوبی آن ضربه می‌زدند. در روزگاری نه چندان دور هم دایره‌های سه‌گان‌های در رفسنجان رایج بوده است با ابعاد کوچک برای نوجوانان، متوسط برای جوانان و بزرگ برای بزرگسالان که در مراسم‌های شادیانه برای خوش یمنی همگی دایره را در دست گرفته‌اند تا خشنودی خود را از موضوع شادیانه اعلام کنند. دایره‌های ده ضلعی شهر کرمان متأسفانه دیگر مورد استفاده قرار نمی‌گیرند و نوازندگان به علت ارزانی ساز و تکنیک نوازندگی راحت‌تر از دایره‌های گرد استفاده می‌کنند.

تاس: سازی مسی است که دهانه آن را با پوست می‌پوشانند و با دو کوبه چوبی بر پوست‌ها می‌کوبند. این ساز در بین دراویش نعمت الهی کرمان رایج بوده است.

دُهل و جَرّه: در مناطق مختلف استان به دو صورت بدنه فلزی و بدنه چوبی، با ابعاد گوناگون به کار می‌روند. به جز دهلی که با چوب و ترکه نواخته می‌شود بقیه دهل‌ها به همراهی نوع کوچکتر خود که صدای زیرتری ایجاد می‌کنند نواخته می‌شوند که به این دهل‌های کوچکتر جَرّه گفته می‌شود.

دُهل نوع اول: دارای بدنه‌ای کم ارتفاع است و با چوب و ترکه نواخته می‌شود. جنس بدنه این دُهل اکثراً چوبی است ولی با بدنه فلزی هم یافت می‌شود. این دُهل در بیشتر نقاط سیرجان، بافت، شهرابک، رفسنجان، رابر و بردسیر استفاده می‌شود.

دُهل و جَرّه نوع دوم: بدنه این دهل‌ها و جَرّه‌ها دارای ارتفاع زیادی می‌باشد و بشکه‌ای شکل هستند. این سازها با یک چوب و یک دست نواخته می‌شوند. دو طرف دهانه پوست‌ها هم اندازه می‌باشند و جنس پوست‌ها برای ایجاد صدای بم و زیر متفاوت است. این دُهل‌ها و جَرّه‌ها دارای طوقه می‌باشند و نوازنده با کشیدن طناب‌های متصل به طوقه می‌تواند صدای هر دو پوست را زیرتر نماید. این دُهل و جَرّه‌ها در فخرآباد حمزه‌پور سیرجان، راین، ده بکری، جیرفت، عنرآباد، رودبار، کهنوج و قلعه‌گنج رایج است. در حال حاضر بدنه این دهلی و جَرّه‌ها فلزی است ولی در سابق چوبی بوده است.

دهل و جَرّه نوع سوم: این دُهل‌ها شبیه دهل‌های نوع دوم هستند ولی طوقه ندارند و پوست‌ها به بدنه فلزی چسبانده می‌شوند. این دهل‌ها در منطقه ارزوئیه استفاده می‌شوند.

دهل و جَرّه نوع چهارم: این دُهل و جَرّه مخروطی شکل است یعنی دهانه یک قسمت کوچکتر از قسمت دیگر است و صدای زیرتری را ایجاد می‌کند. بدنه این دُهل و جَرّه چوبی است این سازها در نهرستان منوجان استفاده می‌شوند و با یک چوب و یک دست نواخته می‌شوند.

دُهل و جَرّه نوع پنجم: این ساز چیزی بین دهل و جره بدنه مخروطی و دهل و جَرّه بدنه استوانه‌ای است. تفاوت اندازه دهانه دهل و جَرّه خیلی زیاد نیست و بدنه این سازها چوبی است و با یک دست و یک کوبه نواخته می‌شوند. این سازها در شهرستان بم رایج هستند.

دُهل و جَرّه نوع ششم: این سازها در قنات ملک بافت کاربرد دارند دقیقاً مانند دهل‌های

نوع دوم هستند. فقط تفاوت در این است که گاهی با چوب و ترکه نواخته می‌شوند بجای چوب و یک دست بدنه این سازها هم در حال حاضر فلزی است.

دَمَام: این ساز در مراسم سنج و دَمَام ارزوئیه، خَبر و منوجان به کار می‌رود. بدنه این ساز فلزی است و دارای طوقه می‌باشد. شبیه دهل‌های نوع دوم. دمَام هم با چوب و دست نواخته می‌شود و هم با دو دست و بدون کوبه.

نَقاره: به دو نوع بدنه فلزی و بدنه سفالی تقسیم می‌شوند. بدنه فلزی در شهر کرمان، شهر بابک و شهداد استفاده می‌شود و بدنه سفالی در شهرستان‌های بافت، سیرجان، رابتر و ارزوئیه کاربرد دارند. در سابق تمام نقاره‌ها بدنه فلزی بوده‌اند و به تدریج در بعضی مناطق بدنه سفالی شده‌اند نمونه‌های قدیمی فلزی هنوز در این مناطق یافت می‌شود.

نقاره‌ها در شهداد با ترکه‌های نازک نواخته می‌شود ولی در بقیه مناطق با چوب‌های کلفت و با قطر زیاد نواخته می‌شوند. در سیرچ هم نواختن نقاره بدنه فلزی رایج بوده ولی به علت از بین رفتن نقاره‌ها هم اکنون بر روی بشکه‌ای فلزی ریتم‌های نقاره را اجرا می‌کنند. به نقاره‌های بزرگ معمولاً نقاره یا ناقاره گفته می‌شود و به جفت کوچک‌ترش زیل گفته می‌شود. اگر به جای زیل یک نقاره هم شکل قرار بگیرد به آن نقاره جفتو می‌گویند.

تمبک محلی: معمولاً به لفظ تُمپک به کار می‌رود. تمپک‌های کرمان یا بدنه سفالی و یا بدنه چوبی هستند یا در نواحی کولی نشین بدنه فلزی این سازها و خصوصاً نوع بدنه چوبی با تسمه‌ای به شانه نوازنده وصل می‌شود. در شهرستان راور از تمبک‌هایی با بدنه سفالی استفاده می‌کنند. به طور کلی تُمپک از اکثر نقاط کرمان کاربرد دارد.

تمپو: این ساز اکثراً دارای بدنه سفالی است ولی نمونه‌های بدنه فلزی و بدنه پلاستیکی آن هم رایج شده است تمپو فقط با ساز نیانبان و یا تکی اجرا می‌شود.

۲- سازهای زهی استان کرمان

الف) سازهای کمائی شامل:

چنگ، چنگ قطی و یروتی

چنگ همان ساز زهی بلوچی است که در بلوچستان و البته ریگان کرمان به سرود مشهور

است. در نواحی جنوبی کرمان به این ساز چنگ و به نوازنده آن چنگی یا پهلوان گفته می‌شود در بردسیر کرمان نوع بزرگتری از چنگ نواخته می‌شود با تعداد سیم کمتر که به کمونچه مشهور است و در نواحی بافت تا ارزوئیه به این ساز چگر گفته می‌شود.

تعداد سیم‌های این ساز بین ۴ تا ۱۲ عدد متغیر است. جنس بدنه معمولاً از چوب گل فرح، چیت یا توت و پوست روی آن از جنس پوست بز است. کمان این ساز هم از جنس چوب درخت انار و موی اسب است که به دسته چنگ شهره است.

استان مانند تنبورک بلوچستان است و در منوجان و قلعه‌گنج هم این ساز مشابه به نمونه بلوچستان رایج است. علاوه بر این تنبورک، تنبورکی دیگر در منوجان مورد استفاده قرار می‌گیرد که ابعاد کوچکتری دارد و روی قسمتی از صفحه آن پوست کشیده می‌شود. این سازای دارای ۳ سیم می‌باشد.

۳- سازهای دمیدنی استان کرمان

الف) سازهای دمیدنی بدون زبانه شامل:

نی محلی (نی گردی، زال، نی شش بوق، نی شش بُن، نی لبی) سفید مهره، بوق شاخی، کُفکو (سوتاکو، لَبک، فوتک، سوتک اناری) سوتک گلی

نی محلی که در جنوب استان به زال مشهور است و در سایر نواحی به نی گردی (چوپانی) نی لبی، نی شش بوق و نی شش بن نامیده می‌شود. این ساز در بیشتر نواحی استان نواخته می‌شود. ابعاد و تعداد سوراخ‌های آن در نقاط مختلف استان متفاوت است. به‌ترین و مرغوب‌ترین نی‌های استان از محلی به نام تنگه کندر بین شهرستان‌های کهنوج و منوجان و تنگ موردان بین صوغان و فاریاب تهیه می‌شود. بیشتر نی‌ها دارای چهار یا پنج سوراخ در جلوی ساز و یک سوراخ در پشت ساز (پس‌گت) می‌باشند. اجرای تکنیک نفس‌گردان در نینوازی نشان از توانایی بالای نوازنده دارد. عشایر و ساریانان از به‌ترین نوازندگان نی در استان می‌باشند. رُهایی برای فرمان به گله گوسفندان و یا شترها به وسیله نواختن نی انجام می‌شود. برای مثال فرمان حرکت دادن گله، نگهداشتن گله، آب خوردن گله به وسیله نواختن نی انجام می‌شود. قوی‌ترین و مشهورترین نوازنده نی لبی کشور قربانشاه نی زن است که اهل شهداد کرمان بوده و مرقد او در اندوهجرد و شهداد است.

سفید مهره: این ساز نوعی بوق صدفی است که دراصل برای اعلان موضوعی نواخته می‌شود. در برخی نواحی استان اعلان مراسم عزاداری محرم، در بعضی نواحی برای بستن دروازه شهر یا روستا برای محافظت در مقابل حمله راهزنان و دشمنان در برخی مناطق نواختن سه بار در آن نشان فوت یکی از ساکنان و در برخی مناطق برای بیدار کردن مردم در ماه رمضان می‌باشد.

سفید مهره در مناطقی مانند بَم، چترود، شهداد، سیرچ، اندوهجرد، گودیز، جَهَر، جوشون، پشوئیه، دُران، ده زیار، ده دُر و کشیت نواخته می‌شود. این ساز در بین اهالی از حرمتی خاص برخوردار است و برخی دور کردن این ساز از روستا و یا شهر خود را بد یُمن میدانند. تعدادی از سفید مهره‌های کرمان قدمتی بالای چهارصد سال دارند و اکثراً در امامزاده‌ها و یا تکایا نگهداری می‌شود.

بوق شاخی (شاخ نفیر): این ساز از جنس شاخ کل می باشد و سابقه طولانی در استان کرمان دارد. نقوش نوازندگان شاخ نفیر در معماری بناهای تاریخی شهر کرمان مشهور است. این ساز بیشتر توسط دراویش دوره‌گرد نواخته می‌شده است. گاهی برای دور کردن حیوانات وحشی در مسیر مسافرت‌ها و گاهی برای جمع‌آوری نذورات از محله‌های مختلف. این ساز در مراسم سنج و دمام برخی نواحی استان هم رایج است و نمونه‌هایی پلاستیکی هم بجای نوع شاخی آن به این مراسم راه یافته است.

گُفکو (سوتاگو، سوتک اناری، فوتک، لَبَک): نوعی سوتک است که از میوه‌های خشک شده به خصوص انار ساخته می‌شود البته از پرتقال و کدو هم برای ساخت این ساز استفاده می‌شود. این ساز در مناطقی از جبال بارز، ارزوئیه و خُبر رایج است.

معمولاً یک سوراخ برای دمیدن روی این ساز تعبیه می‌شود و بین یک تا چهار سوراخ برای انگشت گذاری این ساز از سازهای منحصر به فرد استان کرمان است.

سوتک گلی: نمونه چند هزار ساله این ساز در حفاری‌های قلعه اردشیر کرمان یافت شده است. این ساز در اکثر نقاط استان از جمله شهر کرمان ساخته و نواخته می‌شود نمونه‌ای از سوتک گلی را با آب پُر می‌کنند و می‌نوازند که به آن فیکو بلبلی یا بلبلو گفته می‌شود.

ب: سازهای دمیدنی زبانه‌دار شامل:

سُرنا (ساز)، کَرنا، نی جفتو، نی مشکی (نی همبونه، نی انبان) فیکو، نی فیکو، (بَلبُون)

سُرنا (ساز): شاخص‌ترین ساز محلی استان کرمان سُرنا است که جایگاه ویژه‌ای در میراث موسیقایی استان دارد. به علت حضور پررنگ سُرنا در موسیقی نواحی کرمان به آن اصطلاحاً ساز گفته می‌شود و به نوازنده سُرنا سازی گفته می‌شود. یکی از قدیمی‌ترین سُرناهای دنیا سُرناپی است از جنس گل پخته که در حفاری‌های رَمشک کرمان بدست آمده است و تاریخ آن حدوداً به پنج هزارسال پیش بر می‌گردد. واژه سُرنا از دو کلمه سور به معنی شادی و نای به معنی نی به وجود آمده است. تنوع انواع سُرنا در استان کرمان حیرت آور است و شاید از تنوع انواع سُرنا در کشور بیشتر باشد.

سُرناي نوع اول: این ساز به صورت یک تکه تراشیده می‌شود یعنی شیپوری ساز و دسته ساز به هم متصل است و دو شاخه و میل و پیک و پولک (بیش لپوزی) در داخل دسته به ترتیب قرار می‌گیرند. این سُرنا تقریباً مشابه بیشتر سُرناهای کشور است. این سُرنا معمولاً به همراه دهل نوع اول و در برخی نواحی به همراه دهل نوع اول و نقاره نواخته می‌شود. این ساز در شهر کرمان، بردسیر، بافت، بیشتر نقاط رابر، ارزوئیه، بیشتر نقاط سیرجان، رفسنجان، شهداد و شهربابک نواخته می‌شود و یا می‌شده است. در ارزوئیه دهل نوع سوم با این سُرنا نواخته می‌شده به همراه نقاره.

سُرناي نوع دوم: به این سُرنا، سُرناي نَرلاس گفته می‌شود و قسمت شیپوری آن از دسته جدا می‌شود. این سُرنا در قنات ملک رابر، فخرآباد حمزه‌پور سیرجان، جیرفت، کهنوج، رودبار، راین، عنبرآباد، دهبکری بم و قلعه‌گنج اجرا می‌شده به همراه دُهل و جَره نوع دوم.

سُرناي نوع سوم: شبیه سُرناي نوع اول است ولی با طولی زیاد به طوریکه جزو بلندترین سُرناي کشور محسوب می‌شود و یکی از بم‌ترین انواع سُرنا در کشور این سُرنا در منوجان کرمان و قسمت‌هایی از استان هرمزگان رایج است. دُهل و جره همراهی کننده این ساز دهل و جره نوع چهارم است به همراهی ساز تُمپک.

سُرناي نوع چهارم: سُرناي نَرلاس مضاعف، به گفتگوی استاد محمدرضا درویشی این سُرنا جزو کامل‌ترین سُرناهای جهان به حساب می‌آید.

این ساز در فهرج و نرماشیر رایج است و علاوه بر قسمت شیپوری زائده‌ای در بالای

شیپوری هم از ساز جدا می‌شود و عملاً ساز به هفت قسمت تقسیم می‌شود. شیپوری، زائده بالای شیپوری، دسته ساز، دوشاخه، میل ساز، پیک ساز و پولک (پیش لپوزی) وقتی که از سُرنا استفاده نمی‌شده زائده‌ای چوبی و یا فلزی در داخل پیک قرار داده می‌شود که باعث نجسبیدن لبه‌های پیک در هنگام خشک شدن می‌شود به این زائده دوک گفته می‌شود. این سُرنا به همراه دُهل پنجم نواخته می‌شود.

سُرنا ی نوع پنجم: این سُرنا نمونه‌ای منحصر به فرد است و شاید تنها نمونه سُرنا ی گلی در جهان باشد. این ساز در سبلوئیه زرنند کرمان رایج است. کُل ساز به صورت یک تکه از گِل پخته ساخته می‌شود. پیک ساز به جای نی از جنس پوست ترکه درخت بید است. این ساز فاقد میل، دو شاخه و پولک است. بعد از نوازندگی پیک ساز را در داخل آب قرار می‌دهند تا خشک نشود این ساز به همراهی دایره نواخته می‌شود.

کَرنا: از واژه کارنای به معنی نای جنگ گرفته شده است و در مناطقی مانند ارزوئیه، بافت، رابر، سیرجان و شهر بابک رایج است. شیپوری کرنا فلزی است و کل ساز نسبت به سرنا بزرگتر است و صدایی بمتر ایجاد می‌کند. معمولاً کرنا به همراهی نقاره و دُهل نوع اول نواخته می‌شود.

نی جُفتو: این ساز بیشتر در نواحی جیرفت، منوجان، روبدار، کهنوج، عنبرآباد، بافت و ارزوئیه نواخته می‌شود. معمولاً دو نی تکی را با روده و یا موم به هم متصل می‌کنند و با دمیدن در قمیش‌ها و زبانه‌ها ایجاد صوت می‌کنند. معمولاً نی جفتوهای کرمان شش سوراخه هستند. سازهای همراه نی جفتو تمپک، تمپو و دهل به روش نواختن تمبکی است.

نی مشکی (نی همونه، نی انبان): این ساز مشترکاً بین استان‌های کرمان، هرمزگان، بوشهر و خوزستان به ثبت ملی رسیده است.

این ساز در مراسم شادیانه و بیشتر در زیر سقف و یا پلاسی نواخته می‌شود و از سرنا و کرنا در فضاهای باز. جنس مشک از پوست گوسفند و یا بز می‌باشد. این ساز در کرمان، جیرفت، عنبرآباد، کهنوج، منوجان، قلعه‌گنج، بم، بردسیر، بافت، رابر، ارزوئیه، راین، سیرجان و شهر بابک نواخته می‌شود. سازهای همراه نی انبان دهل و جُره و تمپو و تمپک چوبی است.

فِیقو: این ساز در اکثر نواحی استان ساخته و اجرا می‌شود در برخی نقاط با نی و در برخی نقاط با ساقه جو و یا گندم فِیقو فاقد سوراخ است و فقط با ایجاد زبانه صدای واحدی را تولید می‌کند.

نی فِیقو (بَلَبُون): همان نی تکی است. یک نی دارای سوراخ‌های انگشت گذاری که نی دیگری به عنوان زبانه در آن فرو رفته است. در بزنجان بافت برای این ساز شیپوری هم درست می‌کنند. در سابق شیپوری نی فِیقو از جنش شاخ حیوانات بوده ولی در حال حاضر از جنس ظروف پلاستیکی است. در جنوب استان به این ساز بلبون گفته می‌شود. اکثراً نوازندگان زال قبل از فراگیری زال نوازنده بلبون بوده‌اند تا راحت‌تر نواختن زال را فرا بگیرند.

تصویر ۱: از سمت راست نوازنده پیشکسوت دایره زنگی شهربابک و نوازنده دایره علی آباد راور

تصویر ۲: خلخال‌های قدیمی استان کرمان

تصویر ۳: دایره قدیمی سیم کشی شده جلال آباد زرنند

تصویر ۴: نوازنده چوسر

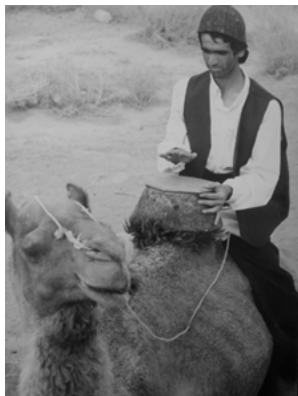
تصویر ۵: از سمت راست نوازنده دایره روده ای دهنه بَم و نوازنده دایره یزدان آباد زرنده

تصویر ۶: از سمت راست نوازنده دایره راور و طرز نواختن دایره

تصویر ۷: دهل ارزوییّه

تصویر ۸: عکس قدیمی از نواختن جوغ

تصویر ۹: چهار دایره از رفسنجان

تصویر ۱۰: دهل نرماشیر

ر

تصویر ۱۱: نوازنده پیشکسوت و زرتشتی دایره کرمان

تصویر ۱۲: دهل نوع اول سیرجان

تصویر ۱۴: نقاره‌های قدیمی شهر کرمان

تصویر ۱۳: نوازنده پیشکسوت تنبک عنبرآباد

تصویر ۱۵: دُرک قدیمی سیرجان

تصویر ۱۶: جاریک فلزی

تصویر ۱۷: تمبک بدنه فلزی رفسنجان

تصویر ۱۸: دهل‌های نوع اول و دوم عنبرآباد

تصویر ۱۹: طرز نواختن با استکان در مراسم رقص استکان

تصویر ۲۰: نوازنده چوغروبید خونمرغبیم

تصویر ۲۱: تمپو سیرجان

تصویر ۲۲: نقاره وزیل قدیمی امیرآباد شول

تصویر ۲۳: نوازندگان سرنا و دهل خرمنده بردسیر

تصویر ۲۴: چلیک

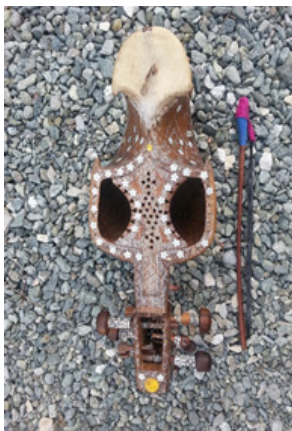
تصویر ۲۵: طرز نواختن جاریگ

تصویر ۲۶: نوازنده پیشکسوت نقاره، شهداد

تصویر ۲۷: چنگ، جنوب کرمان

تصویر ۲۸: چنگ ساخت طایفه داوودی، کرمان

تصویر ۲۹: علیشاه جوشن پور نوازنده چنگ قُطی

تصویر ۳۰: از بالا تنبورک بلوچی منوجان، تنبورک محلی منوجان

تصویر ۳۱: سوتک

تصویر ۳۲: نوازنده نی

تصویر ۳۳: نوازنده سفید مهره

تصویر ۳۴: سوتک

تصویر ۳۵: کرنای قدیمی ارزویه

تصویر ۳۶: نوازنده سرنا منوجان

تصویر ۳۷: نوازنده سرنای گلی سبلوییه زرند

تصویر ۳۸: نی مشکی

تصویر ۳۹: جفتو منوجان